

• ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ •

ԳԱՂԹԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԳԵՐ - Քերթուածներ
1956-1961: Գրեց Մառի Արմանեան,
տպ, Փարիզ, 1961, էջ 142:

Եթէ Մառի Աթմաճեանի անունը դըր-
ուած չըլլար Յաւիտեանական ուղիներու և
Գաղթաշխարհի երգերու հատորներուն
վրայ՝ ընթերցողը պիտի կարծէր թէ գրա-
կանութեան վարժապետ մը գրած է,
կեանքին վրայ նայելով իր ինքնուրոյն
տրամաբանութեամբ, հաւաքելով նիւթեր
և անոնց զարգանկարները դուրսի աշ-
խարհէն: Մէկը որ կարկառած իր պա-
տուհանէն դուրս՝ կը դիտէ փողոցէն ան-
ցնող դարձողները:

Պէտք է տիկին Աթմաճեանը դնել ամբո-
խալար Ծուշանիկ Կուրդինեանի և Ժա-
նեկագործ Սիպիլի մէջտեղ: Ազնիւ բա-
նաստեղծուհին իր քնարի լարերը չէ փո-
խած, մէկ կամ միւս հատորներուն մէջ.
մէկ քերթուած կարգալով՝ կարելի է զին-
քը ճանչնալ մեր բոլոր գրողներուն մէջ.
նման Սայեաթ-Նովայի՝ որուն երգերը չէ
կարելի չփոխել ու եւ չաշուղի մը հետ:

Իր սիրած բառերն ունի, իր ըսելու ու-
րոյն ոճը, խնայող է իր զգացումները ա-
ռատօրէն բաշխելու: Հաւասար լարի վը-
րայ կ'ընթանայ, քիչ մը Փրանսական դոյն
ունի, տրամաբանութիւնը գերիշխող՝ ըզ-
գացումներու վրայ: Բայց Աթմաճեան
հակառակ օտար շրջանակներու և հորի-
զոնի ազդեցութեան տակ ապրելու, ջա-
նացեր է իր սիրտը յուզել և ազգային
հանգրեւէն ալ պատուական ախուճներ
հանել՝ քերթուածներն ընդելուզելու հա-
մար: Արժանաւոր յաջորդն է Սիպիլին.
և եթէ Սիլվա Կապուտիկեան յաճախ ա-
ւելի բարձր թիւնքներ ունի, ունի նաեւ
իր գեղատաաղ անկումները, մանաւանդ
երբ ներքողական տողեր պիտի արտադրէ:
Աթմաճեան հաւասար ճախրանքով կը վե-
րանայ մեր հորիզոնէն դէպի հոգեկան
աշխարհները:

Բարեբախտաբար քիչ կը պատահի որ
երբեմն նիւթն ստիպէ զինքը հոգտորա-
կան դառնալու (վերք գաղթաշխարհի):
Մենք Հայերս զգացումի և երեւակայու-
թեան մարդ ենք, կ'ուզենք որ բանաստեղ-
ծութիւնը ըլլայ կեանքին զեղեցիկ իմաս-
տասիրութիւնը, ապրուած կեանքի մը,
զարգարուած մեր ծաղիկներով և մեր ա-
ւանդութիւններով. կ'ուզենք որ տրամա-
բանութիւնը փարոսի մը պէս լուսաւորէ
մեր էջերը, և զգացումն ու սիրտը ենթա-
հողն ըլլան մեր քերթուածներուն:

Ազնիւ բանաստեղծուհին եթէ կը սիրէ
վերլուծել մարդկային կեանքը, տալով
Փոխանցում, կամ Մտածում նախամար-
դու, և կամ Մտածում ընդդէմ յուսարե-
կութեան, սակայն կան բազմաթիւ քեր-
թուածներ ուր սիրտը յուզուած կը յիշէ
ինտրան Պափրայի մէջ (Իր ծննդավայրը),
Զօպանեան, և մանաւանդ Միսաք Մեծա-
րեցը:

Մեծարենց, եկար անցար
Կամարէն աստղի նըման,
Առտու մը, պահ մը միայն
Հընչեցին երգը ու քընար:

Քեզ հետ մաշեց հիւծախտն անդուծ,
Ու քեզ հետ Դուրեանն անդին.
Երբ ձեր շուրջ վարդեր կային,
Գարուն էր ջինջ ու կապոյտ:

Բայց ի՞նչ դաշն երգեցիր
Յոյզերու, բոյրի, թոյրի
Նըրբերանգն անասելի,
Յայգերու ցոլքը ժըպտուն:

Որքան խոր զգացիր դուն,
Տառապանքն անանձնական,
Հիւզերու ասպընջական,
Ո՛վ, դուն անդուծ կարեկցութիւն:

Մըխացող երգերուդ մէջ
Նոր ուղի, նոր լոյս բացիր.
Դուն խունկ ու միւռոն լացիր,
Վարդաշող բուրվառ անշէջ: -

Քերթուածներն հողին խռովող երգերը,
թէ Յաւիտեանական ուղիներու մէջ և եւ թէ
Գաղթաշխարհի երգերու մէջ իր վաղամե-
ռիկ բանաստեղծ եղբոր Ալպեր Սեմայի
ցաւն է. կարծես անոր քնարին լարերը
կրկին թրթռացնելու տենչ մը զինքը վա-
ռեց, ու ձեռքն առաւ անոր քնարը, լալ-
կան ուռնիի մը տակ նստած՝ եղբոր հետ
աշխարհի ունայնութիւնն ու ցաւն երգե-
լու: Իր նահատակուած հայրը, իր յա-
ւէտ մեկնած մայրը սրտի մորմոքներ
պիտի տային իրեն, և խօսքն ու զգացու-
մը մեղի աւելի մտերիմ ու հաղորդական
պիտի դառնային քան համայնական խոր-
հրդածութիւնները:

Քանի մը քերթուածներ նուիրած է ներ-
կայ Հայաստանին, Շիրազին, Թանդա-
րանին, Քառասնամեակին: Ընթերցողը
պիտի կարծէ թէ կաղապարուած ներքո-
ղականներ են. ո՛չ, Տիկին Աթմաճեան
այդ մեղքին մէջ չէ ինկած, հայրենասի-
րական շունչով գրուած են, որպէսզի
խանդավառ տարադիր հայ երիտասար-
դութիւնը, Վարդանով սնած, մեր հին ու
նոր ատրուշաններու լոյսն արծարծող:
Մինչեւ իսկ ուսանական Սփութնիֆի առի-
թով քերթուած գրած է, սակայն լոկ պա-
տահական անուն մ'է և ինքը վերջիշում-
ներու մէջ կը թափառի, յիշելով իր հայ-
րը, իր որբութիւնը, ապաւինելով աստ-
ղերու միտթարանքին:

Եթէ ազնիւ բանաստեղծուհին աւելի
խնամք տանի իր լեզուին, քերթողական
կանոններուն, թոյլ չտայ ինքնիրեն ան-
հարկի ընդլայնելու իր քերթուածները,
զուսպ ըլլայ ածականներու մէջ, անշուշտ
չառ աւելի արժէքաւոր քերթուածներ
պիտի գրէ: Բնութիւնը եւ սէրը, հայրե-
նիքն ու առօրեայ կեանքը կրնան իր քնա-
րին քաղցրահնչիւն թրթռացումներ տալ,
և յուսանք թէ յաջորդ հատորները աւելի
մտերմօրէն գրուին՝ խօսելով մեր սրտե-
րուն հետ, քանի որ բանաստեղծական
շունչ և շնորհք ունի:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՅՈՅՑ ՎԱՐԳԱՆԱՅ ՎԱՐԳԱՊԵ-
ՏԻ - Քննական հրատարակութիւն Հայկ
Պէրպէրեանի, համեմատութեամբ 24
ձեռագրի եւ տպագրի: Տպ. Փարիզ,
1960, էջ 1+76:

Պր. Հայկ Պէրպէրեանի այս արժէքա-
ւոր հրատարակութիւնը, լոյս տեսած է
օժանդակութեամբ Հ. Բ. Ընդհ. Միու-
թեան, Խորէն Լազարեանի հիմնադրա-
մով. զեղեցիկ և ճաշակաւոր կողքով և
ընտիր տպագրութեամբ:

Հրատարակութիւնը կը սկսի ընդարձակ
նքնաճութեամբ մը, շուրջ 30 էջ. հոն Պր.
Հայկ Պէրպէրեան հմտօրէն կը բացատրէ
այս աշխարհագրութեան տարողութիւնը
և արժէքը:

Իր առջեւ ունեցեր է 24 ձեռագիր, ու-
րոնք նախ խնամքով կը թուէ, տալով կա-
րեւոր տեղեկութիւններ տեղւոյ և կազ-
մութեան մասին. հուսկ կը ներկայացնէ
անոնց մասին եղած հրատարակութիւննե-
րը:

Պր. Պէրպէրեան մեղի կը ներկայացնէ
աշխարհացոյցի կարգ և ընդարձակ խրմ-
բագրութիւններ. կարճ խմբագրութեան
կը պատկանին 6 ձեռագիրներ, իսկ ըն-
դարձակ խմբագրութեան՝ 18 ձեռագիր-
ներ: Պր. Հայկ Պէրպէրեան այս 24 ձե-
ռագիրները իր առջեւ առած, բնագիրը
կամ անոնց լուսանկար օրինակութիւննե-
րը, դանոնք մէկիկ մէկիկ աչքէ անցուցեր
է, և կ'եզրակացնէ «անոնցմէ երկուքը,
եւ 2 ձեռագիրները աւելի զերծ են ընդ-
միջարկութիւններէ քան միւսները, սա-
կայն կը թուին կրած ըլլալ բառերու փո-
փոխութիւններ»:

Եւ Պր. Հայկ Պէրպէրեան մէկիկ մէկիկ
ցոյց կու տայ դարերու ընթացքին անոնց
կրած այս փոփոխութիւնները, ինչ որ իր
աշխատութեան ամէնէն լուսաւորն և դժ-
ուարին մասը կը կազմէ:

Կուսումնասիրէ մասնաւորապէս «Աշ-
խարհացոյցին» հեղինակին հարցը, և
այն եզրակացութեան կու դայ որ անոր
հեղինակը, եղած է «նորոգ թարգմանիչ
և երկրորդ լուսաւորիչ վարդան վարդա-

պետ», եւ կ'ըսէ թէ այս վարդան վարդապետը կրնայ ըլլալ միայն «Վարդան Արեւելցի», եւ ոչ ուրիշ մը», ինչ որ մեղի եւս շատ հաւանական կը թուի:

Սակայն Պր. Հայկ Պէրպէրեանի աշխատութեան բուն արժէքը կը կայանայ, ինչպէս ինք եւս կ'ըսէ «կարճ եւ ընդարձակ խմբագրութեանց անջատումին մէջ, որով մօտաւորապէս կը ճշտուի նաեւ ըսկըրնագրին բովանդակութիւնը» (էջ 28). եւ հոսակ կու տայ ամփոփումը ամբողջ իր ներածութեան, ղեկըղ նախ անոր իբրեւ հեղինակ վարդան Արեւելցին (մեռած 1269ին), որ է մեր վարդան պատմադիրը, եւ մեկնելը, հակառակ Սէն Մարթէնի հրատարակութեան վրայ հիմնուած կարգ մը հինցած կարծիքներուն:

Հոսակ Պր. Պէրպէրեան իր աշխատութիւնը շատ իրաւացի կերպով կը համարէ «նպատակ մը քննական վերջնական հրատարակութեան մը»:

Մենք Պր. Հայկ Պէրպէրեանի քննական այս աշխատութիւնը աչքէ անցնելէ վերջ, կրնանք ըսել թէ, բաւական ծանր եւ դժուարին աշխատութիւն մը եղած է այն: Պր. Հայկ Պէրպէրեան իր առջեւ ունեցեր է, ինչպէս ըսինք, 24 ձեռագիր, զանազան գրութեամբ, զանազան անձերէ խմբագրուած, եւ զանազան դարերու մէջ. եւ ինք յաջողեր է խղճմտօրէն, դիր առ դիր, վանկ առ վանկ, տող առ տող քննել եւ

բաղդատել, եւ անոնց ստորեւ մի առ մի նշանակեր է անոնց տարբերակները, ուսկից յստակ կ'երեւին ձեռագիրներու մէջ եղած վերջին յաւելումները: Այս քրտնաշան դործով, Պր. Պէրպէրեան կըցած է ուղի մը բանալ, եւ դիւրացնել բանասէրներուն դժուարին դործը, վերջնական լուծում մը տալու համար, վարդան վարդապետին այս «Գորդեան հանդոյցին»:

Ստուգիւ Պր. Հայկ Պէրպէրեան օգտակար նպատակ մը կը բերէ իր այս քննական հրատարակութեամբ, հայ գրականութեան, հայ պատմութեան, եւ ամէնէն աւելի հայ տեղագրութեան, որմէ մենք եւս օգտուելու առիթը ունեցանք, մեր «Հայաստանի բերդերը» աշխատութեան ընթացքին:

Մենք կը շնորհաւորենք պատուական հրատարակիչը, եւ բարերարները հրատարակութեան, որ նիւթապէս օժանդակեր են, այս օգտակար դործին լոյս տեսնելուն. երանի՜ թէ ուրիշ օգտակար հրատարակութիւններ եւս վայելէին նման Մեկենասներու հովանաւորութիւնը:

Կը մաղթենք որ Պր. Հայկ Պէրպէրեան շարունակէ իր այս օգտակար քննական հրատարակութիւններու շարքը, եւ լոյս ընծայէ նաեւ մեր մատենագրութեան մէջ ծածկուած ուրիշ զանձեր եւս:

Հ. ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ԻՆՉՊԵՍ ՏԵՍԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Գ Ր Ե Յ

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿԷՆ ՊԱԹՈՒՄ

Շողեկառքը կտրեց իտալական սահմանը եւ մտաւ Եւրոպական. 1960ի Օգոստոս հինգն էր:

Բնութիւնը կը շարունակէր իր լեռնային տեսարանները. ծառերը, անասունները չէին փոխուեր. բայց մարդիկ չէին նմաներ իտալացիներուն, լեզուն անհասկանալի դարձաւ, եւ ես մնացի մինակ, նստած օթեակին մէջ: Արտասահմանէն միակ ճամբորդն էի. այս կողմերը օտարական քիչ կը տեսնուէ: Անցադիրս քննեցին, կնքեցին, երեսո նայեցան եւ ինծի յանձնեցին: Ես պէտք էի անցնիլ սահմանէ սահման, այդ խայտարղէտ երկրին մէջէն: Խրուաթն ու Սլովէնը Սերպին առնուր չէին ուղեր լսել, բայց մէկ դրօշակ ունին եւ մէկ Թիթոյ: Զակրէպ, Լուպիանա գեղեցիկ քաղաքներ էին. Սերպիական մասը թրքական արեւելք կը հոտէր: Եւրոպական իր համայնավարութեան մէջ շատ պաղ ջուր խառնած էր. միայն դրօշակին վրայ մնացեր էր մուրճ մանգաղը:

Մտանք Պուլղարիա, փոքրիկ կայարանը ծեփուած էր կարմիր լաթերով եւ դրօշակներով. Լենինի եւ Կիորկի Տիմիթրովի հսկայ նկարները բռնած էին չէնքին ճակատը: Ստալին աքսորուած էր: Շողեկառքի տօնը կը կատարէին:

Առաջին համայնավար ուղղափառ երկիրն էր որ կը մտնէի: Անշօշափելի ճշնադ մթնոլորտ մը կար, եւ կարծես խոր լուծիւն մը պատած էր երկրին վրայ:

Բազմութիւն կար, բայց խօսող չկար, իտալական կայարաններու գունագեղ աղմուկը չէր լսուեր: Ասիկա օտարականի մը առաջին տպաւորութիւնն էր: Երկիրը երկիր է, մարդիկը՝ մարդիկ, որոնք քեզի կը նային եւ կարծես չեն ուղեր տեսնել:

Սոֆիան գեղեցիկ քաղաք է, տարածուած՝ բլուրներու ծոցին մէջ: Շրջականերու քանի մը հին բերդեր հերոսական դարերէն մնացեր էին: Քաղաքին կեդրոնը մահմետական մզկիթ մը յամառօրէն կը դիմադրէր յեղափոխական յարձակումներուն: Իրենք ալ ունէին Ինք-աքիստ եւ Ունիվերսալ: Սոֆիան եւ բնակիչները պետութեան կը պատկանին, պետութիւնն ալ Մոսկովներուն կը պատկանի:

Երեկոյան շողեկառք պէտք էի առնել՝ վառնա մեկնելու համար: Հաղիւ ոտքերս կըցայ ներս դնել եւ դուրսս ներս քաշել. սաստիկ խճողուած էր. մանաւանդ խոշոր ծրարներ, պայուսակներ, չուաններով կապուած, տեղ գրաւելու առաջնութիւն ունէին:

Պուլղարները Վառնան Սեւ ծովի մարդրիտը կը կոչեն, ասիւրը Ոսկի աւազ. բայց Ռումէնները կ'ըսեն թէ Քոստանցան է Սեւ ծովին մարգրիտը:

Ռուսական Ֆելիքս Զերգիմսկի շողենաւը կանգնած էր նաւահանգստին մէջ, ուրիշ օտար նաւեր չկային: Այդ նաւով պէտք էի Օսեսա մեկնիլ: Նաւահանգստին բեռնակիրները մահմետական էին, մաքսապետը՝ պուլղար, ճամբորդները՝ հայեր: